

Ευάγγελος Δ. Πρωτοπαπαδάκης*

ΒΑΘΙΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ: Ο ΕΝΑΓΚΑΛΙΣΜΟΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΩΣΗΣ

ΟΤΑΝ ο Αριστοτέλης, περίπου δύομισι χιλιάδες χρόνια πριν, έγραφε πως παρότι η φωτιά καίει εξίσου στην Ελλάδα και στην Περσία, η έννοια της δικαιοσύνης στις δυο αυτές χώρες είναι εντελώς διαφορετική,¹ ασφαλώς περιέγραφε μια πραγματικότητα που όχι μόνο ίσχυε κατά την εποχή του, αλλά έμελλε να διατηρηθεί ως το πολύ πρόσφατο παρελθόν. Βλέπετε, κατά την εποχή που έζησε ο Σταγειρίτης φιλόσοφος — αλλά και στα χρόνια που ακολούθησαν — δεν υπήρχαν γεγονότα κυριολεκτικώς παγκοσμίου βεληνεκούς. Ακόμη και η εκστρατεία του Αλεξάνδρου του Μεγάλου είναι αμφίβολο εάν υπέπεσε καν στην αντίληψη των Εμπολέμων Βασιλέων, οι οποίοι κατά την ίδια περίοδο διεκδικούσαν την ηγεμονία της Κινεζικής Αυτοκρατορίας.

Σήμερα, όμως, τα πράγματα είναι εντελώς διαφορετικά, και τούτο διότι υφίστανται γεγονότα τα οποία έχουν κυριολεκτικώς παγκόσμιο αντίκτυπο. Και δεν πρόκειται απλώς για τη χρήση πυρηνικών όπλων ή τη μόλυνση και υπερθέρμανση του πλανήτη. Ακόμη και η πτώχευση μιας μεγάλης εμπορικής εταιρείας μπορεί να επιφέρει την αλυσιδωτή κατάρρευση χρηματιστηρίων ανά τον κόσμο, αφού οι τοπικές οικονομίες είναι πλέον συνδεδεμένες σε υπερτοπικό επίπεδο. Στις μέρες μας ο μικρός μαθητευόμενος μάγος που κυρίως σε ζαβολιές μπορούσε έως τώρα να επιδίδεται ενοχλώντας — με τις πιο επιτυχημένες από αυτές — στην καλύτερη περίπτωση μόνο τους γείτονές του, πλέον μεγάλωσε και διαθέτει τη δυνατότητα ανά πάσα στιγμή να εξαπολύσει απόλυτο, γενικό και μη αναστρέψιμο χάος.

Σήμερα, επίσης, είναι περίπου αδύνατον να ομιλούμε για αυτό-

* Λέκτωρ Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Αριστοτέλους *Ηθικά Νικομάχεια*, 5.7.2 (1134b).

νομες, περίκλειστες, στεγανές κοινωνίες. Αντιθέτως πρέπει μάλλον να κάνουμε λόγο για ένα παγκόσμιο χωριό,² μια παγκόσμια κοινωνία, η οποία υφίσταται παράλληλα με —και πάνω από— τις κατά τόπους κοινότητες. Η υπερκείμενη αυτή κοινωνία, όπως είναι εύλογο, απαιτεί κάποιας μορφής παγκοσμιομένη ηθική, στο βαθμό, τουλάχιστον, που (1) αποτελεί πραγματική κοινωνία και, (2) ως τέτοια αντιμετωπίζει πραγματικά προβλήματα, τα οποία για την επίλυσή τους απαιτούν την συνδρομή της ηθικής σκέψης. Αυτό δεν σημαίνει, βεβαίως, πως η ηθική οφείλει —ή ότι μπορεί— συλλήβδην να παγκοσμιοθεί. Προφανώς, ζητήματα όπως η άμβλωση, η ευθανασία, η υπακοή, η αληθοπεία και άλλα τέτοια, θα συνεχίσουν να απασχολούν την ηθική σκέψη σε τοπικό κυρίως επίπεδο. Είναι τουλάχιστον ατελέσφορο, όμως, να υπηρετείται στις μέρες μας η επιχειρησιακή ηθική, ή η ηθική των διεθνών σχέσεων, επί παραδείγματι, σε επίπεδο τοπικών κοινωνιών, δίχως να εστιάζει κυρίως —ή και αποκλειστικά— στην συνολική, παγκόσμια εικόνα. Και τούτο, διότι η εστίαση της ηθικής σκέψης οφείλει να είναι αντίστοιχου εύρους με τις δυναμικές επιπτώσεις της δράσης του ηθικού προσώπου. Όταν, λοιπόν, οι επιπτώσεις αυτές είναι δυναμικά παγκόσμιες, η ηθική εστίαση οφείλει να διευρυνθεί έως ότου να συμπεριλάβει στη διόπτευσή της ολόκληρο τον πλανήτη.

Δεν είναι λίγοι εκείνοι που ισχυρίζονται πως η παγκοσμιομένη αυτή ηθική ως ακρογωνιαίο λίθο της οφείλει να έχει την εκ μέρους του ανθρώπου αντιμετώπιση και διαχείριση του φυσικού κόσμου, μια και είναι, πλέον, γνωστό πως τα περιβαλλοντικά προβλήματα —όσο και εάν ενδέχεται κάπου να είναι περισσότερο αξιμμένα, ενώ αλλού ηπιότερα— δεν είναι τοπικής κλίμακος, αλλά παγκόσμιας. Ο Αμερικανός φιλόσοφος Μάρει Μπούκτσιν, μάλιστα, θεωρεί πως η προσαπείκεια του περιβάλλοντος κόσμου πρέπει στις μέρες μας να γίνεται αντιληπτή ως μια νέα παγκόσμια προσαπείκεια, η οποία σε ηθικό επίπεδο θα επανερμηνεύσει την αντίστοιχη καντιανή, ενώ σε πολιτικό θα υποκαταστήσει την μαρξική.³ Πως, όμως, θα πρέπει να είναι διαμορφωμένη μια περιβαλλοντική ηθική, ώστε να δικαιούται να φιλο-

2. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Marshall McLuhan στο έργο του *Understanding Media* (Gingko Press 1964), σ. 6.

3. Murray Bookchin, "The Communalist Project", *Harbinger* 3 (1), 2003, σσ. 20-37.

δοξεί πως θα εξασφαλίσει τη μέγιστη δυνατή συναίνεση μεταξύ των ηθικών προσώπων απανταχού της γης; Μια από τις πλέον ενδιαφέρουσες προτάσεις είναι η περίφημη Βαθιά Οικολογία, δημιουργημα του Νορβηγού φιλοσόφου Άρνε Νες.

Πρόκειται περί ενός ανοικτού τύπου, ευέλικτου ηθικού συστήματος, το οποίο είναι αρκετά ευρύχωρο και ελαστικό, ώστε να μπορεί να στεγάσει τις περί το περιβάλλον ανησυχίες και αναζητήσεις των ηθικών προσώπων, ανεξαρτήτως του κοινωνικού, ιδεολογικού και πολιτισμικού υποβάθρου ενός εκάστου. Η υιοθέτηση του εν λόγω ηθικού συστήματος εξαρτάται από την αποδοχή οκτώ συγκεκριμένων θέσεων, οι οποίες είναι διατυπωμένες έτσι, ώστε να εξασφαλίζεται τόσο η πολυσυλλεκτικότητα, όσο και η διαρκής ενημέρωση και η προσαρμογή του συστήματος. Οι θέσεις αυτές διατυπώθηκαν από τον Άρνε Νες⁴ το 1984 και σε καμία περίπτωση δεν συνιστούν κάποιο ιδιότυπο σύμβολο πίστεως. Στόχος του Νες είναι, άλλωστε, το θεωρητικό του οικοδόμημα να είναι όσο περισσότερο γίνεται πολυσυλλεκτικό και ως εκ τούτου καταδικάζει απεριφραστα τον δογματισμό.⁵ Τα οκτώ σημεία αποτελούν, απλώς, ένα χαλαρό σύστημα δεικτών, το οποίο καθορίζει τον βαθμό κατά τον οποίο το ηθικό πρόσωπο δύναται να προσχωρήσει στο σύστημα της Βαθιάς Οικολογίας. Όπως είναι εύλογο, ο Νες πιστεύει πως η δόμηση του συστήματός του είναι τέτοια, ώστε σχεδόν οποιοσδήποτε θα μπορούσε να υιοθετήσει τις αρχές του.⁶

Τα οκτώ σημεία, συνοπτικά, αναφέρουν τα εξής: (1) Η ευημερία και η άνθηση της ανθρώπινης και μη-ανθρώπινης ζωής στη γη έχουν απόλυτη αξία. Η αξία αυτή είναι ανεξάρτητη από τη χρησιμότητα του μη-ανθρώπινου κόσμου στους ανθρώπινους σκοπούς. (2) Ο πλούτος και η ποικιλία των μορφών ζωής συνεισφέρουν στην πραγμάτωση αυτής της αξίας και, επιπλέον, αποτελούν αξίες καθ' εαυτές. (3) Οι άνθρωποι δεν έχουν το δικαίωμα να ελαττώνουν την ποιότητα και την ποικιλία της ζωής επί του πλανήτη, παρά μόνο για να ικανοποιούν ζωτικές ανάγκες. (4) Η άνθηση της ανθρώπινης ζωής και του

4. Bill Devall και George Sessions, *Deep Ecology*, Peregrine Smith, Salt Lake City 1984, σ. 70.

5. Allan Drengson, "An Ecophilosophy Approach, the Deep Ecology Movement, and Diverse Ecosophics", *The Trumpeter* 14 (3), 1997, σσ. 110-111.

6. Arne Naess, "Deep Ecology and Lifestyle", σε Neil Everndon (εκδ.), *The Paradox of Environmentalism*, York University, Ontario 1983, σ. 57.

πολιτισμού είναι συμβατή με την ουσιαστική μείωση του ανθρώπινου πληθυσμού. Η άνθηση των μη-ανθρώπινων μορφών ζωής απαιτεί επίσης μια τέτοια μείωση. (5) Η παρατηρούμενη στις μέρες μας ανθρώπινη παρέμβαση στον μη-ανθρώπινο φυσικό κόσμο είναι υπερβολική ενώ η κατάσταση ταχύτατα επιδεινώνεται, και (6) ως εκ τούτου οι πολιτικές πρέπει να μεταβληθούν. Οι πολιτικές αυτές αφορούν στη βασική οικονομία, στις τεχνολογικές και ιδεολογικές δομές. Η κατάσταση που θα προκύψει από τις μεταβολές αυτές θα έχει ουσιαστικές διαφορές από την υφιστάμενη. (7) Η διαφοροποίηση στις ιδεολογικές δομές θα αφορά κυρίως στην υψηλότερη ιεράρχηση της ποιότητας ζωής (τη διαβίωση, δηλαδή, σε καταστάσεις εγγενούς αξίας) σε σχέση με την προσκόλληση στη διαρκή αύξηση του επιπέδου διαβίωσης. Πρέπει να επέλθει βαθιά συνειδητοποίηση της διαφοράς του υψηλού από το ωραίο. Τέλος, (8) όσοι προσυπογράφουν τα προαναφερθέντα σημεία, υποχρεούνται —άμεσα ή έμμεσα— να προσπαθήσουν ώστε να επέλθουν οι απαραίτητες μεταβολές.⁷

Ο Νες θεωρεί πως το σύστημα αρχών που προτείνει μπορεί να λειτουργήσει ως κοινός τόπος, ως σημείο σύγκλισης των κάθε λογής ηθικών θεωριών, και με τον τρόπο αυτό να αποτελέσει το στέρεο έδαφος επί του οποίου θα θεμελιωθεί μια παγκοσμιομένη περιβαλλοντική ηθική. Κανένα φιλοσοφικό ή θρησκευτικό σύστημα, κατά τη γνώμη του, δεν αντίκειται στις αρχές της Βαθιάς Οικολογίας, ενώ για πολλά από αυτά τα συστήματα οι αρχές που ο Νες προτείνει αποτελούν κεντρικές θέσεις. Η απόλυτη αξία που η Βαθιά Οικολογία αποδίδει στην άνθηση κάθε μορφής ζωής, επί παραδείγματι, βρίσκεται σε πλήρη εναρμόνιση με τις αρχές του Βουδισμού, ενώ καθόλου δεν θα ξένιζε έναν Χριστιανό ή έναν Μουσουλμάνο. Την ίδια αρχή θα μπορούσε, παράλληλα, να υιοθετήσει εύκολα ένας Πυθαγόρειος, ευκολότερα ακόμη κάποιος Στωικός, σίγουρα εκείνος που κινείται στο κλίμα της Σχολής της Φραγκφούρτης και —με κάποια δυσκολία— ακόμη και ένας Μαρξιστής. Οι αρχές της Βαθιάς Οικολογίας, κατά τον Νες, είναι από τη φύση τους κοινής αποδοχής, με αποτέλεσμα το ηθικό σύστημα που συγκροτούν να μπορεί να γίνεται αποδεκτό από την πλειονότητα των ηθικών προσώπων και να καταστεί παγκόσμιο.

Η επιδίωξη της πολυσυλλεκτικότητας και της ευρύτητας, ωστό-

7. Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης, *Περιβαλλοντική Ηθική: ο Άρον Νες και η Βαθιά Οικολογία*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2008, σσ. 40-41.

σο, μοιραία συνοδεύεται από παραχωρήσεις, οι οποίες ως επί το πολύ αφορούν στην σαφήνεια και στην επιστημονική τεκμηρίωση. Τι σημαίνει ο όρος απόλυτη αξία και αξία καθ' εαυτήν; Ποιες είναι αυτές οι ζωτικές ανάγκες που επιτρέπουν στον άνθρωπο να παραβλέπει την απόλυτη αξία της ζωής ως τέτοιας και να ελαττώνει την ποιότητα και την ποικιλία της; Τι σημαίνει ουσιαστική μείωση του ανθρώπινου πληθυσμού, και πως θα επέλθει αυτή; Τι είναι ωραίο και τι διαθέτει εγγενή αξία; Για τον Νέρωνα ήταν η φλεγόμενη Ρώμη, για τον Ηρόστρατο η φήμη που θα του προσπύριζε ο φλεγόμενος ναός της Αρτέμιδος, ενώ για εσάς μπορεί να είναι το ηλιοβασίλεμα σε κάποια βουνοκορφή. Τέλος, ποιας μορφής δράση πρέπει να αναλάβουν όσοι ενστερνίζονται τις αρχές της Βαθιάς Οικολογίας; Ο Νες αφήνει τους όρους αυτούς εν γνώσει του ασαφείς, ώστε, όπως ο ίδιος υποστηρίζει, να διατηρείται η ανοικτή δομή του συστήματός του, τουτέστιν να είναι πάντοτε εφικτή η αναθεώρησή του και η προσαρμογή του σε κάθε περιβάλλον κοινωνικό, πολιτισμικό ή ιδεολογικό.⁸ Η επιλογή του αυτή, ωστόσο, διόλου δεν προφυλάσσει την Βαθιά Οικολογία από αιτιάσεις, οι οποίες εκτείνονται σε εξαιρετικά ευρύ φάσμα: στον Νες καταλογίζονται —μεταξύ άλλων— οικοφασισμός,⁹ αντιεπιστημονικότητα,¹⁰ αυθαιρεσία,¹¹ μισανθρωπία,¹² ιρασιοναλισμός,¹³ σκοταδιστικός εσωτερισμός και άλλα.

Από όλα αυτά, επιτρέψτε μου να εστιάσω σε ένα ζήτημα που θεωρώ θεμελιώδες, τουτέστιν στην εκ μέρους του Νες προσφυγή στους όρους απόλυτη αξία, αξία καθ' εαυτήν και εγγενής αξία. Οι

8. Arne Naess, "Accelerating Population Pressure or Overpopulation?", *The Trumpeter* 21 (1), 2005, σ. 90.

9. Gert Gröning και Joachim Wolschke · Bulmahn, "Politics, planning and the protection of nature: political abuse of early ecological ideas in Germany, 1933-1945", *Planning Perspectives* 2, 1987, σ. 138.

10. Murray Bookchin, "Social ecology versus Deep Ecology: A Challenge for the Ecology Movement", *Socialist Review* 8 (3), 1988, σσ. 9-29.

11. Val Plumwood, "Nature, Self and Gender: Feminism, Environmental Philosophy and the Critique of Rationalism", *Hypatia* 6 (1), σ. 13.

12. Brian Tokar, "Exploring the new ecologies", *Alternatives* 15 (4), 1988, σσ. 33-35.

13. Michael Zimmerman, *Heidegger's Confrontation with Modernity: Technology, Politics and Art*, Indianapolis 1990, σσ. 242-243.

όροι αυτοί —έτσι όπως τους χρησιμοποιεί ο Νεζ— σημαίνουν ακριβώς το ίδιο πράγμα για τον λόγο αυτό στο εξής θα αναφέρομαι σε αυτούς συλλήβδην ως *εγγενής αξία*, φράση που, κατά τη γνώμη μου, αφ' ενός συνιστά *contradictio in terminis*, και αφ' ετέρου δεσμεύει την ηθική στο άρμα της οντολογίας. Η ηθική αξία ως έννοια υφίσταται μόνο εντός του πλαισίου της ηθικής, η οποία, με τη σειρά της, αποτελεί απότοκο ενός κοινωνικού *consensus*. Εάν, λοιπόν, δεν συζητούμε για μία υψιπετή, θεόδοτη ηθική, τότε τίποτε σχετικό με την ηθική, κατά τη γνώμη μου, δεν μπορεί να είναι ούτε *εγγενές* ούτε *απόλυτο*, κατά συνέπεια δε ούτε και οι αξίες. Αυτές δεν αποτελούν πραγματικές, αντικειμενικές ποιότητες των όντων, αυθύπαρκτα γνωρίσματα της ουσίας τους, αντίθετα αποδίδονται σε αυτά από τον αξιολογητή, τουτέστιν από εμάς, τα ηθικά πρόσωπα. Η αξιολόγηση αναδύεται μαζί με τον αξιολογητή και υφίσταται μόνον στη διάνοιά του. Το αξιολογούμενο μπορεί να συνεχίσει να υφίσταται ακριβώς όπως και πριν, ακόμη και εάν ο αξιολογητής αποφασίσει να το αξιολογεί στο εξής εντελώς διαφορετικά. Τα όντα, λοιπόν, αφ' εαυτών δεν διαθέτουν καμία ηθική αξία, παρά μόνον αυτή που εμείς κάθε φορά αποφασίζουμε να τους αποδώσουμε. Και επειδή η ανθρώπινη διάνοια είναι ευμετάβλητη και ρευστή, η αξία που αποδίδουμε στο ίδιο ον αλλάζει από καιρού εις καιρόν με αποτέλεσμα —όπως εύκολα καταδεικνύει ακόμη και μια πρόχειρη ματιά στην ιστορία των ιδεών— τίποτα να μην έχει διατηρήσει μέσα στον χρόνο την όποια αξία κάποτε του αποδόθηκε, αφού αναπόδραστα το *consensus* περί του τι περιβάλλεται με ηθική αξία διαρκώς μεταβάλλεται. Η ηθική αξία, κατά συνέπεια, είναι αδύνατον να λογίζεται ως *εγγενής*, ως μόνιμο και αναλλοίωτο, δηλαδή, παρακολούθημα της ουσίας ενός όντος, κατά τον ίδιο τρόπο, τουλάχιστον, που η λογικότητα αποτελεί μόνιμο παρακολούθημα της ουσίας του ανθρώπου, και η δυνατότητα της αναπνοής αναπαλλοτρίωτη ποιότητα της ουσίας ενός πνεύμονα.

Εάν, παρόλα αυτά, κάποιος συνεχίζει να πιστεύει πως η όποια ηθική αξία μπορεί να υφίσταται ως *εγγενής* ποιότητα οιαδήποτε όντος, δεν μπορεί παρά να ζητήσει την συνδρομή της οντολογίας ώστε να τεκμηριώσει τον ισχυρισμό του. Πρέπει, με άλλα λόγια, να αποδείξει πως το ψάρι, επί παραδείγματι, πλάι στις αυτόδηλες αντικειμενικές ποιότητές του, διαθέτει είτε αυτήν της απόλυτης ηθικής αξίας, είτε κάποιαν άλλη ιδιότητα, η οποία αναπόδραστα του προσπορίζει απόλυτη ηθική αξία. Επειδή ακριβώς είναι δυσχερής ο εντοπισμός της

ηθικής αξίας ως αντικειμενικής και αυτόδηλης ιδιότητας ενός όντος (παρατηρούμε ένα ψάρι, για παράδειγμα, να κολυμπάει στο νερό, αλλά ουδέποτε είμαστε σε θέση να διακρίνουμε την ηθική του αξία), η απόλυτη ηθική αξία προσγράφεται στα όντα δυνάμει κάποιας άλλης ποιότητας ή ιδιότητάς τους, χάρη στο γεγονός, ας πούμε, πως τους αναγνωρίζεται η ιδιότητα της ζωής, αυτή του φορέως θείας πνοής, ψυχής κ.α.τ. Ο Νες επιλέγει να στηριχθεί στην ιδιότητα της ζωής ώστε να περιβάλλει με απόλυτη αξία τον φυσικό κόσμο, χρησιμοποιώντας, μάλιστα, τον όρο ζωή ως ταυτόσημο με τον όρο ύπαρξη, αφού εναλλάσσει αδιακρίτως τους όρους μη-ανθρώπινη-ζωή και μη-ανθρώπινο-κόσμος. Δεν θα επιθυμούσα να εστιάσω στα προβλήματα που ο διαφαινόμενος ολισμός του Νες δημιουργεί, ούτε στο εάν και κατά πόσον οι αντιλήψεις του είναι πανθειστικές ή όχι. Αυτό που θα ήθελα, ωστόσο, να επισημάνω, είναι πως τέτοιου είδους προσεγγίσεις είναι στην πραγματικότητα ατελέσφορες και δεν μας καθιστούν διόλου σοφότερους. Εκείνο που στην ουσία λέει ο Νες, εν προκειμένω, είναι πως οφείλουμε να σεβόμαστε οτιδήποτε υπάρχει. Εάν τον ρωτούσατε: «Για ποιόν ακριβώς λόγο οφείλουμε να σεβόμαστε οτιδήποτε υπάρχει;», ο Νες θα απαντούσε: «Διότι η ίδια η ύπαρξη αφ' εαυτής διαθέτει απόλυτη ηθική αξία». Με άλλα λόγια οφείλουμε να σεβόμαστε κάτι που υπάρχει ακριβώς επειδή υπάρχει. Αυτό, όμως, είναι ο ορισμός της φυσιοκρατικής πλάνης και, τέλος πάντων, δεν συνιστά ούτε κατ' ελάχιστον αποτελεσματική και πειστική ηθική τεκμηρίωση.

Αν η ηθική όντως ανταποκρίνεται σε κάποια υπαρκτή ανάγκη του ανθρώπου —και προφανώς ανταποκρίνεται, αφού τίποτα δεν επιβιώνει ες αεί εάν δεν είναι απαραίτητο—, η ανάγκη αυτή δεν μπορεί παρά να σχετίζεται με τη βελτίωση της ζωής μας. Η ηθική δεν αποσκοπεί στην εξασφάλιση της ευρυθμίας ή της λειτουργικότητας της κοινωνίας μας αφού αυτό αποτελεί έργο του νόμου. Μια κοινωνία, άλλωστε, μπορεί να είναι απολύτως εύρυθμη και πλήρως λειτουργική ακόμη και χωρίς την ηθική. Δεν αποσκοπεί, επίσης, στη διευκόλυνση της καθημερινότητάς μας αφού αυτό το επιδιώκει η τεχνολογία. Δεν στοχεύει στην ερμηνεία και την κατανόηση του κόσμου που μας περιβάλλει αφού ο ρόλος αυτός ανήκει στην επιστήμη και στη φιλοσοφία. Ούτε, τέλος, έχει ως στόχο τη δημιουργία καλών ανθρώπων αφού αυτός είναι ο στόχος των θρησκειών. Έργο της ηθικής, κατά τη γνώμη μου, είναι η διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος

εντός του οποίου να αξίζει να ζούμε. Αυτό ξεπερνά κατά πολύ την ευνομία, την άνεση, την κατανόηση και την καλοσύνη. Φαντασθείτε μια κοινωνία, της οποίας τα μέλη ευλαβικά τηρούν τους νόμους, συμπεριφέρονται το ένα στο άλλο σύμφωνα με το πλέον αποτελεσματικό πρωτόκολλο, ουδέποτε βλάπτουν ή αδικούν, και κάθε τους ενέργεια είναι λελογισμένη και αρμονικά εντεταγμένη στους σκοπούς του συνόλου. Η κοινωνία αυτή θα λειτουργούσε όπως ένα ελβετικό ρολόι εξαιρετικής ποιότητας: χωρίς κλυδωνισμούς, απρόοπτα, αβελτηρίες, προβλήματα. Ωστόσο, θα μπορούσε ακόμη να είναι μια ανυπόφορη κοινωνία, ένα περιβάλλον εντός του οποίου κανείς δεν θα ήθελε να ζει.¹⁴ Σκεφτείτε την Ουτοπία του Τόμας Μορ, την Πολιτεία του Πλάτωνος και την Πόλη του Ήλιου του Καμπανέλα. Εάν κάποιος επιθυμεί —όπως ο Νες— να δημιουργήσει έναν νέο, γενναίο κόσμο, δεν χρειάζεται το δεκανίκι της οντολογίας για να το πράξει. Δεν απαιτείται να έχει πλήρη εποπτεία του όντος καθ' εαυτό ή να γνωρίζει τις πρώτες αιτίες των πραγμάτων. Αυτό δεν σημαίνει πως η ηθική δεν πρέπει να ενημερώνεται από τις επιστήμες και την φιλοσοφία, ούτε πως μπορεί να υφίσταται εν κενώ. Σημαίνει, όμως, πως δεν μπορεί και δεν πρέπει να καθορίζεται πλήρως από αυτές, ούτε να διαμορφώνεται εναρμονιζόμενη καθ' ολοκληρίαν μαζί τους, εάν, βέβαια, πρόκειται για μια ηθική που επιτελεί ορθά τα έργα της. Και τούτο διότι η ηθική δεν αποσκοπεί στην ερμηνεία του πραγματικού κόσμου, αλλά στην πραγμάτωση ενός ιδανικού.

14. Philip Abbott, "Philosophers and the Abortion Question", *Political Theory* 6 (3), 1978, σ. 327.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Abbott Philip, "Philosophers and the Abortion Question", *Political Theory* 6 (3), 1978.
2. Αριστοτέλους *Ηθικά Νικομάχεια*.
3. Bookchin Murray, "Social ecology versus Deep Ecology: A Challenge for the Ecology Movement", *Socialist Review* 8 (3), 1988.
4. Bookchin Murray, "The Communalist Project", *Harbinger* 3 (1), 2003.
5. Devall Bill και George Sessions, *Deep Ecology*, Peregrine Smith, Salt Lake City 1984.
6. Drengson Allan, "An Ecophilosophy Approach, the Deep Ecology Movement, and Diverse Ecosophies", *The Trumpeter* 14 (3), 1997.
7. Gröning Gert και Joachim Wolschke - Bulmahn, "Politics, planning and the protection of nature: political abuse of early ecological ideas in Germany, 1933-1945", *Planning Perspectives* 2, 1987.
8. McLuhan Marshall, *Understanding Media*, Gingko Press 1964.
9. Naess Arne, "Deep Ecology and Lifestyle", σε Neil Everndon (εκδ.), *The Paradox of Environmentalism*, York University, Ontario 1983.
10. Naess Arne, "Accelerating Population Pressure or Overpopulation?", *The Trumpeter* 21 (1), 2005.
11. Plumwood Val, "Nature, Self and Gender: Feminism, Environmental Philosophy and the Critique of Rationalism", *Hypratia* 6 (1).
12. Πρωτοπαπαδάκης Ευάγγελος, *Περιβαλλοντική Ηθική: ο Άρνε Νες και η Βαθιά Οικολογία*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2008.
13. Tokar Brian, "Exploring the new ecologies", *Alternatives* 15 (4), 1988.
14. Zimmerman Michael, *Heidegger's Confrontation with Modernity: Technology, Politics and Art*, Indianapolis 1990.